
“MIS TÄNA VEEL SAADA ON, SEDA HOMME ENAM EI LEIDU!”

Vanavara kogumisest Eesti Rahva Muuseumi algaastail

Piret Õunapuu

Eesti Rahva Muuseumi vanavarakogujatel on kindel koht 20. sajandi alguse eesti kultuuriloos. 1909. aastal loodud muuseum seadis sihiks Eesti ala küla-külalt ja talu-talult vanavarast “tühjaks korjata” ning hakkaski selle tööga juba samal suvel peale. Rahvuslikust aatest innustunud noored suundusid kaduvat muinsust päästma, avastama oma kodumaad ja viima muuseumimõtet rahva hulka.

Algusaastate suurrkogumise korralduslikku külge, eelkõige seoses Kristjan Raua isikuga, on põhjalikumalt käsitlenud Hilja Sild (1970). Rasmus Kangro-Pool, kes ka ise muuseumi algusaastail vanavarakoguja oli, on hiljem sellest kirjutanud oma monograafias *Kristjan Raud* (1961). Ise olen käsitlenud kogujaid laiemalt (2003) ja kogumistööd just ERMi ajaloo kontekstis (2007). Kokkuvõtte muuseumi selle perioodi kogumistööst on esitanud Ferdinand Leinbock (Linnus; 1934). Põhitähelepanu on olnud esemekogu kasvul ja selle sisulisel väärtusel. Ilmunud on ka Eesti Rahva Muuseumi tegevuse ülevaated aastaist 1911–1917, milles on ära toodud ka kogumistöö tulemused.

Käesolev artikkel püüab anda ülevaate sellest, missugusena nägid vanavarakorjajad Eestit enne esimest ilmasõda ja millisena nähti Eesti Rahva Muuseumi tema vanavarakorjajate kaudu.

Kõrvale on jäetud seni peatähelepanu all olnud kogumistöö tulemuslikkus ja kogutud esemete etnograafiline väärtus. Tänu Oskar Kallase nõudele päevaraamatut pidada (Korjamise toimekonna protokollid: 66) on meil võimalus aimu saada, milline oli Eesti küla ja milline oli eestlaste suhtumine nii vanavarasse kui ka selle otsijatesse. “Me ei vaiki, ei väsi enne, kui iga lapski külas teab, mis Museum on ja viimne kui talu oma muistsused Museumile välja on andnud,” kirjutas Kristjan Raud (1911a). Esimese seitsme aasta jooksul (1909–1915) käis muuseumi lähetatuna vanavara korjamas umbes 165 inimest. Põhiosa Eesti alast käidigi läbi ja koguti ligi 20 000 eset. Muuseumi arhiivis on säilinud selle perioodi kohta 171 aruannet ja kogumispäevikut (TAp 1–171). See on väga mitmekesine allikaines, kust võib leida nii vahetuid läbielamisi kui ka täpseid etnograafilisi kirjeldusi. Seni on Eesti Rahva Muuseum avaldanud kuus raamatut sarjast “Vanavara kogumisretkedelt”.¹ Ka siinses artiklis lasen kõnelda eelkõige just vanavarakogujail endil, sest vahetu mulje ja emotsioon on palju ehedam ning kõnekam kui tõsimeelne ümberjutustus.

Kõigepealt ülevaade nendest inimestest, kes järgnesid Eesti Rahva Muuseumi kutsele päästa veel mis päästa annab. Milline pidi olema vanavarakorjaja korjamistoimkonna esimehe Kristjan Raua meelest, sellest kirjutas ta *Postimehes*:

Isikust peab aateline tuju ja elav asja tähtsusest arusaamise tunne läbi käima, mis ta tööle vast hinge ja tarvilikku tõsidust annab ja ühtlasi töötajat õnnestab. Joovastuseta töötægijad on sunnitöölised ehk kullakoid. Iga nähtavale kerkiv katus peaks neid uudishimulikult küsima panema: Mis selle all küll varjul võiks olla? Iga muistne asi peaks nende uurija- ja kunstniku-instinktsid ja huvisid põlema süütama (Raud 1911b).

Keskmine vanavarakorjaja oli noor mees, tavaliselt üliõpilane. Nad olid haritlased või õigemini põhiliselt need, kes püüdis selleks saada. Palju oli kogujate seas nii kunstioppijaid kui ka juba päris kunstnikke. Kaks neljast esimesest Eesti Rahva Muu-

¹ Seni on avaldatud on Oskar Kallase (nr 1), August Pulsti (nr 2), Nikolai Triigi ja Eduard Pedaku (nr 3), Gustav Matto (nr 4), Julius Kuperjanovi ja Leopold Laursoni (nr 5) ning Voldemar Haasi (nr 6) välitööde päevikud.

seumi vanavarakorjajast, kes 1909. aasta 22. juunil aurulaevaga Hansa mööda Emajõe alla sõitsid, olid kunstnikud — Nikolai Triik (1884–1940) ja Aleksander Uurits (1888–1918), kaaslasteks matemaatikaüliõpilane Eduard Pedak (1888–1911) ja õigusteadust õppiv Karl Grau (1884–1952). 1912. aastal otsus muuseum eestlastest kunstiõpilasi ka Riias ja Peterburist kogumistööle kutsuda. Kiri saadeti Riiga August Pulstile (1889–1977) ja Peterburi Mart Pukitsale (1874–1961), kes töötas seal koduõpetajana, et nad sealseid kunstikoolide õpilasi muuseumi heaks koguma innustaksid (Korjamise toimekonna protokollid: 12–13).

Korjajate hulgas olid paljud meie hilisemas kultuuriloos tuntud tegelased, nagu kirjanikud Jaan Lintrop (1885–1962), Henrik Visnapuu (1890–1951), Jaan Kärner (1891–1958), Marie Heiberg (1890–1942), kirjanik ja kunstnik Jaan Vahtra (1882–1947), kunstnik Johannes Einsild (1891–1928), arhitekt Edgar Kuuksik (1888–1973), arhitektiks õppinud kunstikiitik ja dramaturg Johannes (Hanno) Kompus (1890–1974), kunstnik ja muuseumitöötaja August Pulst jt. Nendest on Julius Kuperjanovi (1894–1919) üksikasjalised kirjeldused Viru-Jaagupi rahvariietest kirja pandud 19-aastase noormehena (TAp 126). Eesti ajalukku on jälje jätnud ka tollane vanavara kogunud peennahatööliline Paul Keerdo (1891–1950).

Naisi oli kogujate hulgas vähe. Neist kaks esimest alustasid 1912. aastal — Marie Heiberg Äksis ja tollal Helsingi ülikoolis filoloogiat õppiv Helmi Reiman (Neggo; 1892–1920) Kolga-Jaanis. Hilisemast ajast on suurepärased päevikud kirjutanud Bertha Veske Rõuge kihelkonnast. Tol ajal ei olnud veel kombekohane noortel naisterahvastel mööda maad ringi kolada ja võrastesse taludesse vanu asju küsima minna. Kui noormehed ja neid koos käisid, küsiti neilt mitmel pool: kas te ikka olete õed ja vennad? (TAp 120). Mitmel aastal vanavara korjanud Helmi Reimanil oli seda kindlasti lihtsam teha, sest Kolga-Jaani kirikuõpetaja Villem Reimani tütreana oli ta teada inimene ja sai tänu sellele ka inimestega kergemini jutule.

Tegelikult sai vanavara kogumismatk paljudele kunsti- ja kultuurihuvilistele noortele uudseks ja põnevaks seikluseks ning kujunes ühtlasi kohtumiseks minevikuga. Oma tunnetest koguma minnes on kirjutanud Henrik Visnapuu:

Mõnus ja hää tundus olevat kumiseva vankrirataste põrsemisel enast ühelt elamise viisilt ja ilmast lahti kistud saada ja teisesse kannetavat. Mitmesugused üllatused ja lubadused ootasivad ees, isesugused tunded ja mõtted tärkasivad ajudes, ununes kõik see, mis igapäevaseks mõtlemiseks, käimiseks põhjust oli andnud. Me sõitsime uute tunnete ja uute meeleolude valda (TAp 32: 1–2).

Millisena paistis kodumaa vanavarakorjajatele aga juba nende töö käigus? Esialgne vaimustus pörkas tihti vastu mõistmatuse müüri ja koolis käidud aastad olid paratamatu lõhe tekitanud. Tihti vaatas ja analüüsis noor inimene nähtut kõrvalseisja pilguga. See ei olnud enam emotsionaalne “mina ja mu maa ja rahvas oleme kõik üks”. Omapoolse tõuke andis sellele ka muuseum ise, kes oli soovitanud korjajatel kirjeldada nii inimesi, nende välimust, iseloomu kui ka eluaset. Eeldatav rahvateaduslik kirjeldus pani koguja eemalseisva vaatleja asendisse. Nii kirjutab arstiteadust õppiv Voldemar Lindpere (1888–1942) 1911. aastal:

Uudishimu sundis meid mõneks tunniks Heinaste ümbrust vaatama. Rahvas on siin poolest eestlased ja lätlased, elavad kaunis veikestest talu kohtadest ja metsa vedamisest laevadele. Majandusline seisukord ei näidanud suur asi olema. Inimesed oma kaunis igava ja laisa olemisega näitasid isi endaga rahul olevad. Mitmeti tuletasivad pühapäeva hommikut meelde, ehk see kül tööpäev oli. Vahest oli see sooja päeva mõju. Kuid Heinastes on ka elu, mõnes kohas on koguni väga kärarikkas. Mitmel magavad hobused päev otsa aia küljes kinni ja kuivavad päikese käes, kuna peremees kõrtsis ja kõrtsi ees maailma piiride pärast tülis on. Kül juuakse ja tapeldakse, naesed ühes meestega (TAp 15: 1).

Paljudele vanavarakorjajatele tekitas võõristust puhtuse ja hügieeni olukord taludes. Olles küll ka ise põhiliselt maalt pärit, olid nad koos haridusega omandanud ka teistsuguse suhtumise. Väga paljudes päevikutes ja aruannetes tehakse sellest juttu, kui mitte otseselt ja halvaksanuga, siis möödaminnes ikkagi. Üks eredamaid kirjeldusi on arstiks õppiva Paul Ruusi (1891–1974) sulest:

Oma töökuse ja rahahimu tõttu on muhulased õige rikkad. Oma rikuse koguvad nad Suureltmaalt ja merelt — saar annab neile ülespidamise. Neil on tuhandid hoiul, majad ilusasti ehitatud, — kuid

igapäevane kodune elu on nii rikkil kui vaesil väga must. Puhtuse pääle sööginõude juures ja tubades ei panda sugugi rõhku. Mõned üksikud nähtused selles asjus olid õige vastumeelt. Tihti kukkusid prussakad ja hüppasid kirebud meile piima sisse. Lusikaid ja nuge tarvitati seal söögist sööki pesemata ja nad olid libeda rohelise korruga kaetud. Kui neid külaliste jaoks puhtamaks taheti teha — tõmmati nad korraks läbi suu märjaks, pühitati ümbriku ääre sisse ära ja asi oli korras. Kuid meie sõime siiski kõige suurema ükskõiksuse ja isuga, end sellega trööstides — küll kõht puhastab. Tähendamata ei või jätta järgmist juhtumist: ema soeb lapse pead, sealt leitud mudilased plaksatavad ta kahe pöidla küüne vahel ja lähevad siis lõpulikuks hukkamiseks ema valgete hammaste vahele (TAp 40: 4–5).

Sama kirjutavad füüsikat-matemaatikat õppiv Viktor Päss (1892–1956) ja tollal arstiks pürginud, aga hiljem diplomaadiks saanud Johan Leppik (1894–1965) Saaremaa kohta 1914. aastal:

Rahvas on Kihelkonnal vaesest vaesem. Iseäranis põhjapoolsemas osas. Mida enam Sõrve poole seda jõukamaks. Nälga vahtis silmist ja ustest. Kolmes esimeses külas (Kulli, Kotsma ja Kuusenõmme) oli vaesus ja roppus kõige suurem. Ei näinud ühtegi last, kellel oleks olnud terve pea ehk näonahk. Täis kärne ja mustust. Öeldi: “K. külas pestakse ennast nii kaua ühe veega, kuni ta veel vedel on!” (TAp 147: 3).

Samas ei takistanud see noormeestel oma korjamismatkast mõnu tunda:

Käisime ja laulsime. Nägime palju inimesi, kellel on sündinud mõistus, kes kõnelevad kui kunstnikud, kes lauseid ehitavad kui stiili meistrid. Nägime naisi, kellel piibud suus ja liigutused tüsedad ja nurgelised nagu meestel. Nägime mehi unistaja hingega ja silmadega, kust teaduse himu välja vahtis. Vaesus ja saare vaht — meri tegi tõkkeid, pani piirid edasisaamisele. Kõike oli siin palju. Palju harimatust, palju sündind teravmõistust. Palju päikest, tolmu ja merd. Ilusad sammeldunud majad valgete puhaste kivivallide vahel — inend mustad sisemised ruumid. Vaesus ja rikkus. Rahvas vahel lahke, vahel tige — nagu igalpool. Ühes peres aetakse “hobusevargad-salakuulajad” koertega välja, järgmises seletab peremees palgisaa-gimist pooleli jättes, higi pühkides, et ta kõik mis olnud omal ajal Hurtile viinud (TAp 147: 4–5).

“Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu!”

Piret Õunapuu

Maainimeste poolt vaadatuna tundus vanavarakorjamine arusaamatu tegevus ja kogujad ise kahtlased.

Suurte seletuste peale usuti, viimaks, et Museum olemas on, kuid miks niisuguseid vanu asju sinna korjatakse, sellest ei saadud naljalt aru. Arilik küsimine oli: “miks neid vanu asju niisugused koolitud härrad korjavad; neid saaks ju naruotsija käest kergesti osta?” Siis pidime ikka veel seletama ja seletama, mis vahe on Museumi ja naruotsija vahel j.n.e. mis õhtuks jalad ja hääle päris ära väsitas (TAp 136: 5).

Vastuvõtmine rahva poolt oli väga mitmesugune — selle järele, kuidas üks ehk teine nurk enam või vähem vaimliselt edenenud on: ühel pool tagasihoidlik ja umbusklik, teisel pool lahke ja vastutulelik. Eeltööd ei olnud peaaegu mingisugust tehtud. Ka ajakirjandus ei olnud — propagandeerimise mõttes — mingisugust mõju avaldada võinud, sest et teda siin — ei loeta. Sellepärast jäi küll väga paljudele E. R. Museumi mõte seitsme pitsariga raamatuks ja Museumi nimi paljaks kõlaks (TAp 18: 2).

Ambla kihelkonnas oli üks saunaeit isegi vembla võtnud ja tollal Kurna vallakooli juhatajaks olnud hilisema kindralmajori August Kasekampi (1889–1942) peale karjunud, kui ta teada sai, mida taheti:

Mis siis kaltsukorjajad teevad, kui juba niisugused herrad kaltsusi hakkavad korjama? Silmapilk, kasi minema! (TAp 66: nr-ta).

Paigus, kus muuseum ja selle kogumistöö tundmata oli, pakuti kogujatele igat sorti ameteid. Juuru kihelkonnas oli inimestel olnud arusaamatusi karjakasvatuseinstruktoritega, mis nüüd vanavarakorjajatele tagasi peegeldus:

Mõnes kohas olid aina pahased vastu võtmas, ütlesid et “juba jälle se jänd lahti pääsenud, nagu mineva aasta punase lehmadega oli” (Mineval aastal olnud siin karjakasvatuse instruktorid karja läbi vaatamas, rahvas arvanud et nüüd ostetakse kõik punased lehmad kalli hinna eest ära. Peale järelevaatamist saadetud kõik lehmad tagasi ja nüüd on mõnes kohas pahameel selle ülle et narrivad muidu elanika) (TAp 136: 19).

Saaremaal Kaarma kihelkonnas

inimesed meid kahtlustasid ja arvasid, et meie olla “varanduse uurijad”, kes kroonu poolt salaja välja saadetud olla rahva ainelist seisukorda uurima, et valitsus siis maksusid kõrgendavad. Teised aga arvasid meid kelmideks ja aruldase saarlase lahkuse ja vastutulelikuse asemel valitses niisugusel korral umbusaldus ja jahedus.

Nii kirjutab õigusteaduse üliõpilane Gustav Parts (1894–1919) päevaraamatus (TAp 139: 34). Saaremaal pidi kogumistöö pooleli jätma hilisem politseiametnik Mihhail Tang (1895–1946), sest teda kardeti olevat tol aastal möllava loomakatku külvaja (TAp 76: 18).

Iseäralik arvamine vanavara korjamise kohta oli ühel vanal teo-orjuse aegsel vanamehel. (Andres Pede): “No ma ei saa aru, mis jäuks te korjate vanu asju, tahate vanaaega vist jälle tagasi tuua. Te lähete keisri juurde näitate, kuidas rahvas enne elasivad ja kudas nad nüüd uhkust taga ajavad. [Seletasime vanale, et see mitte nõnda ei ole.] Teete vist oma schewti, (ei tee) kust siis leiba saate. . . (TAp 5: 46).

Märjamaa kihelkonnas kogunud kunstnik Jaan Grünberg (1889–1969) kirjutab:

Mõnedes kohtades saime küll omale ilusad nimed, nagu kolera külvajad ja mõned muud, aga see meile just suuremat tuska ei teinud. Niisugune vastuvõtmine andis teine kord veel hoogu juurde (TAp 94: 7).

Mihkli ja Karuse kihelkonnades 1911. aasta suvel vanavara korjanud arstiüliõpilane Martin Joosep (1887–1946) sai aga tõsiselt süüdistuse osaliseks:

Ootamata uudist kuulen hommikul ärgates. Pivarrootsi mõisas on täna öösel vargad käinud; raha ja hõbeasju olla ära viidud ja kuriteo kahtlus langeb, nagu näha — minu peale. Sest mõisast on vara hom. käsk külakupja kätte tulnud, see toogu minu öömaja peremehele sõna, mind mitte ära lasta minna, enne kui politsei kohale jõuab. Külakubjas oli, vist tunnistuseks et ta oma kohut täitnud on, veel ühe külamehe ligi toonud. Ütlesin neile, et ma mõisa ülemust ei tunne ega tema käsust lugu ei pea, vaid oma teed edasi lähen. Hr. Hendrikson soovitas omalt poolt paigale jääda ja oodata, — ma võida ju pärast kaotatud aja eest tasu nõuda, kuid ma otsusta-

sin siiski edasi minna. [---] Olin Rame külas 3–4 talu ära käinud, kui Pivarootsi mõisa valitseja ühes kahe urädnikuga mulle järele kihutasivad. Õnneks oli sõber N (Nehatu ministeeriumi kooliõpetaja) enne nendega kokku puutunud ja minu süütuse eest pea lubanud pandiks panna. See eestkostmine oli nähtavalt nõnda mõjunud, et mult ainult pass ära võeti ja ilma läbiotsimata N poole lubati minna. Ainult mu kannud ja päevapildiaparaat vaadati läbi, et seal juures midagi kahtlast ei ole. Lähen Nehatusse ja vaatan, mis tuleb. . . Soo, see jant on nüüd vist läbi. Peale lõunat jõudis maakonna ülema noorem abiline v. Brümmer Lihulast hulga strashnikutega pärale. Ülekuulamine: mis ma teen, kelle lubaga kus käinud, mispärast pass esitamata? Sellel põhjusel võtab viimase ära ja keelab Karusel edasi töötamast. Vaatab minu kogutud asju ja avaldab kõige suuremat arusaamatust muuseumi tööst ja tähtsusest. Tuli kui äikese pilv ja lahkub kui tasane vihmahoog (TAp 19: 95–98).

Samas tuleb tunnistada, et ega vanavarakorjajad ise ka alati “puhtad poisid” olnud. Nimelt ilmus 1913. aasta juulis mitmes ajalehes teade, et Viru-Nigulas on kaks tundmatut noormeest Pikaristi kõrtsi ligidal jaanipäeva laupäeva õhtul 18-aastase neiu T. kinni võtnud ja vägivalda tarvitada katsunud. Kisa peale on inimesed appi rutanud ja neiu päästnud. Noormehed olid endid üliõpilasteks-vanavarakorjajateks nimetanud ja olevat oma süü andeks palunud, sest teinud seda vintis olekus. Oskar Kallas päris neilt ajalehtede põhjal kirjalikku seletust. Need kunstiõpilased vastasid kirjalikult, et tunnistavad ennast neiu kinnipidamises süüdi, küll aga mitte vägivalda tarvitamise katses (Protokollid I: 109–110). Hoolimata sellest vahejuhtumist olid kunstnik Voldemar Kangro-Pool (1889–1942 v. 1943) ja Johannes Einsild tublid kogujad ja tõid muuseumi jaoks kaasa 130 eset, nende hulgas mõned väga ilusad käised ja tanud (*Eesti Rahva Muuseum 1913*. 1914: 43).

Üks lõbus vanavarakorjaja oli H. A. Kotkas Hargla kihelkonnas. Tema aruanne on nipernaadilik kirjeldus põhiliselt õllejoomisest ja tüdrukutega musitamisest. Ka vanavara eest andis ta ikka oma pudelist tubli lonksu annetajale (TAp 68).

Selleks et kogujatel kergem oleks, püüdis muuseum teha rahvalgustuslikku eeltööd. Avaldati artikleid nii suurtes päevalehtedes kui ka kohalikes lehtedes. Ajalehed muidugi ei jõudnud igasse tallu, kuid kasu oli neist kindlasti. Suuremat tulu tõid aga korjaja-

tele kaasa antud muuseumi tutvustavad ja selle eesmäärke seletavad lendlehed. Neid jagati tihti pühapäeval kiriku juures.

Vanavarakorjajate “tugipunktideks” olid sageli kohalikud haritlased — kirikuõpetajad, kooliõpetajad jt. Kui kirikuõpetaja oli pühapäeval kantslist manitsenud rahvast muuseumi vanavarakogujaid hästi vastu võtma ja oma vanu asju välja otsima, oli tulemus alati hea.

Lendlehtede mõju on igal pool tunda, inimesed on mõnes kohas asjad juba valmis pannud, nii et võta ainult kaasa,

kirjutab Paul Keerdo Anna kihelkonna kohta 1914. aastal (TAp 132: 23).

Lendlehed olivad siin väga tähtsa töö teinud. Tihti olivad juba asjad korjajate ootel valmis pandud. Ei olnud muud kui pista kotti, ütle “aitäh” ja mine edasi (TAp 136: 12).

E. R. Muuseum oli Juuru kihelkonnas enamiste kõigile tundmata asi. Ühes korjamisega pidime ka alati seletusi andma E. R. Muuseumist, Muuseumi kasust j.n.e. Lendlehtedest, mis Juuru kiriku juures välja jagasime, oli suurem osa Juuru valda juhtunud, mis kirikule lähemal on. Ainult mõni neist oli Kuimetsa ja Mahtra valda juhtunud; lendlehed aitasivad ka kaunis ruttu Muuseumi mõtet selgeks teha, sest lehti loeti nähtavasti uudishimuga, ning anti ka, kui iseäralikku uudist, kiiresti talust talusse. Imelik paistis see, et mõnes talus, kus küll lehte loeti, Muuseumist ikka kui uudisest pidime kõnelema (TAp 136: 4–5). Oli ka talusid — ja neid võrdlemisi keskmiselt — kus lehti loeti ja kus E.R.M. lendlehed kätte olid juhtunud sattuma — säääl siis teine asi: otsiti kõik asjad üles, mida nad arvasid kõlbavad, anti süüa, pakuti koduvalmistatud õlut juua j.n.e. (TAp 139: 34–37).

Nagu kirjutasid usuteadust õppiv Johannes Oskar Lauri (1891–1974) ja keemiaüliõpilane Hans Sossi (1892–1975) Rapla kihelkonna kohta, kehtis see ka igal pool mujal:

Aga mida kaugemale kirikust läksime ja mida kaugemale pühapäev jäi, seda kehvemaks jäi saak ja seda sandimaks rahva vastutulek (TAp 113: 7).

Mitte igal pool ei saadud loodetud head kontakti kirikuõpetajaga. Üheks põhjuseks oli, et kohalikud haritlased püüdsid hoida

vanavara oma muuseumi tarbeks. Seda juhtus nii Saaremaal kui ka Kesk-Eestis. Viimase kohta on kirjeldus olemas:

Läksime 30. mail props Ralli jutule, et teda paluda mõnda soovivat sõna vanavara-korjajate sääl viibimise puhul rahvale ütelda ning kogudust üleskutsuda vanavara-korjajatele usaldusega vastu tulla, nagu seda juba ennemini mitmel pool tehtud ja millel omad hääd tagajärjed olnud. Mitte päris ootamata ei tulnud props Ralli täiesti eitav vastus, sest mõned Paide Eesti tegelased olid meile juba ennustanud, et jutule minek õpetaja juure asjata olevat. Propst Rall, kes meis, kui Eesti Rahva Muuseumi poolt välja saadetud korjajates Järvamaa muuseumile võistlejaid nägi, põhjendas oma eitavat vastust sellega, et tema, kui Järvamaa Muuseumi eestseisuse liige, ei võivat E.R.M. tööd edendada, kuna mõlemal asutusel sama otstarve olevat; pealegi olla Järvamaa muuseumil, kui vanemal asutusel ja nimelt Järvamaal, kui selle maakonna kohalikul muuseumil korjamise eesõigus; edasi tähendas hr. Rall, et E.R.M. korjajad kõik saadaval olevad asjad, ka siis, kui neist juba mõni eksemplar olemas, ära korjavad ja sellega teistelt võimaluse võtavad omi muuseumisid täiendada. Meie seletused, et siin mitte võistlejatega tegemist pole, vaid kaasvõitlejatega vanavara päästmise alal, et vanavara kadumas ning viimane aeg neid koguda, ükskõik kust korraldus välja läheb ja et teaduslikud muuseumid asju, kui neid mitu eksemplar olemas, vastastikku vahetavad, ei suutnud hr. Ralli vaadet ses asjas nähtavasti muuta ja meie lahkumisele kui võistlejad kuigi õpetaja Rall meile, kui inimestele hääd soovis. Seda oletust, et õpetaja meis ikkagi võistlejaid nägi tõendab järgmine asjalugu. Pühapäeval 1. juunil pääle jumalateenistuse lõpetamist Anna kirikus laskis õpetaja Rall, nähes meid kiriku ees lendlehti laiali laotamas, oma sõiduriista kinni pidada ja kutsus rahvast üles meie tööd mitte edendada, öeldes: “Armsad inimesed, ärge neile noormeestele kõik oma viimist asja ära andke, meil on endil Paides muuseum, kuhu sama asju kogume” (TAp 131: 1–3).

Eesti Rahva Muuseum ei olnud esimene muuseum Eestis ja üks teisedki olid vanavara otsimas käinud. Varasematel aegadel ei olnud aga tegemist olnud sellise ülemaalse suurejoonelise kogumisaktsiooniga, samuti ei ole nende muuseumide puhul olnud esikohal etnograafiline vanavara. Põhiline huvisuund oli arheoloogia ja seejärel vanad rahad, siis alles rahvapärased ehted ja riided, tavapärase tarbevara oli teisejärguline.

Vanavara on korjatud siin enamal Rootsli muuseumi poolt; umbes 8 aasta eest käinud Parun Maydel korjamas. Ära on viinud seekord palju vanaaegseid riideid ja puunõusi. Need asjad viinud tema Tall. Provinz. Muuseumi (TAp 136: 18).

Kahju, et seda reisi Tahkuranda kümme aastat ennem ette ei saadud võtta, siis oleks palju leida olnud. Juudid olla oma lagastamise tööd hõbesõledega, käevõrudega j.n.e. teinud. Riided ja muud asjad mis juutidele ei kõlvanud, korjatud Pärnu muuseumisse (TAp 15: 4).

Ka Jüri kihelkonnas oli enne juba vanavara korjatud:

Aastat 10 tagasi korjas siin keegi Saalverk vanavara Tallinna Prowintzial Muuseumi. Jüri kihelkonna rahvariided on ka saadetud Stokolmi Põhjarahvaste Muuseumi ka 10 aastat tagasi; siis on siin veel korjamas käinud kunstnik Laipmann, Tallinna päevapiltnik Tiidermann j.m. Nii on siin siis enne juba pool kihelkonda läbi käidud ja paremad asjad ära viidud (TAp 74: 11–12).

Eriti palju olid varasemate vanavarakogujatega kokku puutunud Saaremaa inimesed. Sellel oli palju põhjusi. Juba 1865. aastal oli Kuressaares asutatud Saaremaa Uurimise Selts (*Verein zur Kunde Oesels*). Esimesest tegevusaastast peale alustasid seltsi liikmed kogumistööd, millega pandi alus praegusele Saaremaa Muuseumi kogule. Teiseks põhjuseks oli kindlasti ka Saaremaa rahvariide mitmekesisus ja omapära ning puust tarberiistade suurejooneline dekoor. Ka olid rahvariided Saaremaal võrreldes mandriga tunduvalt kauem kasutuses. Olulisemad vanavarakorjad enne Eesti Rahva Muuseumi kogujaid olid Saaremaal Aladár Bán (1871–1960) Ungarist, kes oma korjanduse nii Soome, Venemaale kui Ungarisse viis (*Eesti Rahva Muuseum 1913*. 1914: 20), kui ka Saaremaalt pärit Peterburi Stieglitzi kunsttööstuskooli lektor ja raamatukoguhoidja Johannes Gahlnbäck (1855–1934).²

Mäepää ja Kavi külas oli saak õige väike — igalpool, kuhu meie aga sisse läksime, üteldi meile: ja, 2 aasta eest oli meil küll veel see ja teine asi, aga siis tulnud üks halli habemega mees ja viinud puha ära. Viimati ei hakanud meie enam asju küsimagi vaid pärisime järele — kas ka nende juures üks halli habemega vanamees asju

²Gahlnbäck müüs oma etnograafiliste esemete kogust 1730 eset ERMile 1917. aasta lõpul 16 000 rubla eest (Protokollid II: 409).

korjanud on — kui ja — siis oli selge, et sealt midagi saada polnud. Hra Gahlenbeck on igatahes koore pealt ära võtnud ja meie pidime lahjemaga leppima,

kurtis Edgar Kuusik (TAp 70: 21–22).

Kaarma kihelk. oli ika juba enne meid läbi korjatud tükati Dr. Kallas ja hr. Tang saatsid oma korjatud E.R.M. kuna mõisnike poolt Kaarmas toime pandud “bazar”, kus iseäranis “vanu” asju soovitud, Eesti rahva nendest asjadest täiesti ilma jätsid; need viidud muist Kuresaare mõisnike muuseumi, kuna ülejäänud asjad Saksamaale saadetud (TAp 139: 35–36).

Aga nüüd on niipalju korjajaid, et midagi ei ole järele jäänud. Mineval 1912 aastal on keegi Ungari dr. R’an kõik kallima ja huvitavama ilu ära viinud, suuri rahasid maksades. Nii oli tänavu rahvas Eesti Rahva Muuseumi tarvis ära rikutud. Tuli tihti ette, et kõige lihtsam asi ja mitte uudis sai õige huvitava kirjelduse ja määrati suurde summade alla. Ka tänavu oli palju korjajaid Kuressaare ilmunud, kes omale suurt saaki arvasivad leidma. Nii oli keegi haritlane Peeterburgist ja teisi, kes ka linnas käisivad ja muidugi mõista suurde rahade eest palju ei võinud ka’ h saada, sest ei leidunud (TAp 76: 16–17).

Uskumatut patriotismi kohtas aga Marie Heiberg Äksi kihelkonnas. See jutt tundub liiga ilus, et tõsi olla:

Voldi vallas, kuhu siis tulid, on ka palju talusid, kus mulgid elavad ja kust ka palju vanavara sain. Seletati mitmes talus. “Siin käisid mõne aasta eest ka vanavara korjajad, kes Peterburi Vene Muuseumi jaoks korjasid. Meie neile ei annud, vaid ütlesime: kui Eesti Rahva Muuseumi korjaja tuleb, siis anna” (TAp 63: 3).

Ohtlikuks “konkurendiks” muuseumi kogujatele olid kohalikud näitusmüügid ja ka näiteringid ja laulukoorid, kes vanu rahvapärimusi kasutasid.

Asjade hävinemisele aitasid õige tublisti säälsed Põllumeeste seltsid (Vigala, Märjamaa). Nii, näituseks, pani paari aasta eest “Vigala” põllumeeste selts näitemüügi toime. Nagu ikka ja alati saadeti igale poole asjade korjajaid välja, kes talust talusse käisivad asju otsimas. Selle juures on nende näpu vahele õige palju ka vanavara trehvanud, nagu seltsi liikmed ise jutustasivad, nagu pulmakannusid, naiste riideid, mütsa, vanaaegseid tööriistu ja n.e. Õige sagedasti oli kuulda, et “vaat, kus “metel” alles olid vanasti pulmakannud, aga “ää” and-

sime — näituse pääle”. Asjad, mis juba näitemüügile said, need juba häid päevi ei näinud! Meiegi saime nende näituste läbi kannatada. Kui sai mõnele perenaisele ära seletatud, et asjad lähevad nagu igavese näitusele — muuseumisse siis kuuldus: “Või ma anna oma ema mälestusi sinna loopida, las ta siis juba kirstus olla, vähemalt võin neid ise mõnikord vaadata”; ja kirstu kaas käis prauhti kinni, nii et meil ei jäänud muud järele, kui kurva meelega asjadega jumalaga jätta (TAp 94: 1).

Keegi vanamees Tõnis Andresson, sõnas, kui ma võõd Muuseumile palusin kinkida: Ma kingi ta parem basarile, müüakse maha ja siis ostame “ritsi”, mis ma sest saa kui sulle ta anna? Mees mõtles tuletõrjajate loterii heaks anda (TAp 169: 8).

Harju-Jaani kihelkonnas on vist vanu asju käidud korjamas. Vist on need laulupidudel käidud olnud, sest kui kusagilt, rohkem õhtu poolt servast, vanu riideid sai küsitud, päriti: kus see laulupidu jälle tuleb? (TAp 69: 12).

Eesti Rahva Muuseumi kogujate kõige suurem töö oli selgitada vanavara väärtust ja Eesti Rahva Muuseumi tähtsust. Arstiks õppiv Oskar Kuriks (1887–1963) ja Johannes (Hanno) Kompus kirjutavad 1910. aastal Rannu kihelkonna kohta:

On ka neid kohtasi, kus põlgusega vanade mälestuste peale vaadatakse. Nii rääkis keegi pere tütar (M. Eller), et 200 aastase kirjatud kapi sellepärast ära olla põletanud, et neil käia noored inimesed ja vana asi olla väga “inetu”.³ Teises kohas pajatas keegi vanaeit (Kettu), kellel üks vana õlle kann oli: “kuidas niisugused ilusad poisid julgevad seesugust inetut kraami korjata, särats kannuga ei julge te külast läbigi minna, teile jookseb kohe keegi koblaga järele. . .” Terve kihelkonna kohta ainult kolm isikut pidasivad vanu mälestusi nii kalliks, et neid endile jätsivad (TAp 5: 42–43).

Täiesti vastupidine lugu juhtus aga Hiiumaal, kus 1912. aastal E. Michelson vanavara korjas:

Terves kihelkonnas leidsin ühe pere kellel 100 aastased asjad päris uued veel olivad, näiteks meeste jakk No 70, mis ma nende käest hädavaevalt kätte sain. Muid riideid, nagu nõnda nimetatud raud

³1910. aastal on küll 200 aastat vana kirjatud kapp talus vähe tõenäoline. Tegemist võis olla ehk kirstuga või mõne mõisast pärit mööbliesemega, see aga vaevalt häbiasi oli.

vesti ja lühikest kuube ei saanud ma mitte. Mees oli küll valmis, aga naine oli nõder. Naine ütles, et ta ka Eestlane olla ja tahab, et tema lapsed ka Eestlased oleksid. Raud vest ja lühike kuub olla selleks jäämiseks kõige paremad abinõud. Tartus jääda nad küll seisma, võib olla ka igavesti, aga Hiiumaa olla kaugel ja Tartu sõit kallis, nii et seal näidata oma lastele võimalik ei ole. Ma soovitasin temale vanad Museumile anda ja maksu hinna eest omale uued teha. Seda ei leidnud ta ka sugugi võimalik olema. See olla niisama hea või paha, kui vaesele näljasele leiva asemele kivi anda. Ma ei ajanud ta käest mitte enam peale. See on ju väga hea kui ühel inimesel niisugune vaim on, kes riietes oma isaisasi ja emasi ja nende hinge näeb, sealt kosumist, troosti ja õigeid seltsilisi õnnetuses leiab ja kalleid asju, hingelisi asju raha eest müüma ei hakka. Ma sain tema käest lubaduse, et kui ta lapsed juba pealt näha tingimatta Eestlased on, siis tema oma riided omas tõstamendis Eesti rahva museumile pärandab (TAp 39: 2–4).

Teine Hiiumaa lugu oli kurva alatooniga, kuid Eesti Rahva Muuseumi jaoks õnneliku lõpuga:

Üks kallis asi Hiiumaal on Seppel, mida pruutidel pähe pannakse. Need, kellel ta on, saavad ühe kordse pruukimise eest pruudi peas üks rubla. Sellepärast küsivad nad tema eest suurt hinda — 5–10 rubla. Ma juhtusin ühe naisega kokku, kellel vähe raha, või ka raha puudus juhtus olema. Tema müüs oma emaemade päranduse küll ära, aga nuttis, kui ta tast lahkus. Nii oli see ostmine küll minu poolt selle vanaeide esivanemate surnuks löömine (TAp 39: 4).

Samalaadsed lugusid on pärit üle Eesti:

Tahkurannas näidati meile hea meelega vanu riideid seletustega, selle kõrdi olla vana-ema isi kudunud, see tanu, Jumal teab mis põlvest, olla ristiema kingitus j.n.e. Kuid pandi jälle hoolsasti kirstu tagasi. Kui me neid museumile tahtsime, siis hakkati [---] paluma. “Paikesed, ärge tahtke mitte, ega mälestust rahaga osta saa, ema ei kutsuks mind siis oma matuselegi. . . j.n.e.” (TAp 15: 5).

Millisena paistis Eesti Rahva Muuseum inimesele, kelle käest tema kallid vanaaja mälestused või siis vana risu taheti sinna viia? Peaaegu ükski nendest inimestest, kellega kogujad nendel aastatel kokku puutusid, polnud ise muuseumis käinud. Hilisem botaanik Gustav Vilberg (Vilbaste; 1885–1967) rääkis küll Kolga rannast,

mida ta ise üheks metsikuks ja mahajäänud paigaks arvas, et seal inimesed muuseumi tähtsusest hästi aru said “ja paljud nooremad teadsivad Helsingi rahvuslisest muuseumist kõnelda” (TAp 4: 1–3) See, kas nad seal käinud olid, ei selgu.

Muuseumile kogujate puhul arvati, et küll see ikka üks hea rahateenimisvõimalus on. Peaaegu igal pool kerkis küsimus, palju selle töö eest ka palka saab. Seda, et noored terved ja tugevad haritud mehed suvel lihtsalt heast peast mööda küla käivad ja vanavara seljas tassivad, ei tahetud uskuda. Teisal imestati, et peavad neil aga rikkad vanemad olema, kes oma lastel lasevad suvel niimoodi ringi lonkida ja suvel kodus heinaajal abi ei vaja.

Meie arvamise järele pidi Ambla kihelkond õige edenunud nurk olema, kuid pidime mittu korda selgitama hakkama, mis mehed meie olema ja mis meie tahame. Õige tihti küsiti meilt, et mis pärast teie neid vanu asju otsite ja mis teie selle eest palka saate? (TAp 65: nr-ta).

Noh nõndasugusesse külasse mina küll ei oleks läinud! See on üks nõndasugustest nurkadest, kus keegi üks teisega läbi ei saa ja kus haridus veel madalal astmel on. Museumi ei ole vist siin keegi kuulnud. Kõige vähema asja eest taheti hinda saada. Meie rääkisime pääle, et Museum oma raha ainult vabatahtlikult andetest saab, vastati, et las nendel maksta, kellele Museumi tarvis on. Mina arvan, et meie ei jõudnud vist küll kedagi uskuma panna, et ilma tasuta vanavara korjame (TAp 65: nr-ta).

Gustav Vilberg, kes mitmel aastal eelkõige Põhja-Eestis palju vanavarakorjajana ringi käis, võttis oma kogemused kokku:

Harju-Jaanis oli rahva vastutulek sõbralik. Palju asju kingiti; sest Museumist arusaamine oli juba olemas. Kuid mõnes kohas oli märgata, et Museumi heaks lüpsi lehmaks peeti; — nõuti asjade eest kõrgemat hinda, kui nad uuest olid maksnud. Palju teisem oli arusaamine Kosel. Läbi käidud kihelkonna jagu on üks pimedamatest, kus ajaleht üsna uudis on. Museumist ei ole palju kuulnudki. Sinna minnes saatsin inimestega külalesse Museumi üleskutseid ette, et rohkem asjaga inimesi tutvustada. Kuid mõnel pool, näiteks Voosel, saadi üleskutsest nii aru, kui paberi vabrikandi ärilisest kulutusest, korjaja peale vaadati kui kaltsukaupmehe peale, kes vanaasjade otsimisega leiba teenib ja kellel vanu asju tingimata tarvis on; sellepärast küsiti ka hinda, mis õigest hinnast tublisti kõrgem oli. Kui seda ei

lubatud, saadi otse pahaseks, arvati, küll pärast ikka nõutud hinda antakse, Muuseumil olla raha küll jne. Seletused ei mõjunud niisuguses kohas kuigi palju (TAp 69: 10–11).

Muuseumilt taheti kõrgemat hinda saada, sest Muuseumi palgalistel, kelleks nad meid siis lugesid, olla täiesti üksipuha kas võõra rahaga mõnikümmend kopikat rohkem või vähem maksa. Üleüldse on Muhul kangesti äriiline rahvas (TAp 40: 3).

Hilisem keeleteadlane Andrus Saareste (Albert Saaberik; 1892–1964) kirjutab oma päevaraamatus Jüri kihelkonnast:

Ühelt vanakeselt saame ostu teel Piibli a. 1731 [*sic!*]. Naine seisab ägedalt vastu: olla isa-isade mälestus, kaanel olla kõigi esivanemate nimed ühes sündimise ajaga üles tähendatud. Mees, kes vabameelne ja ratsionalist näib olevat, sugukonna kroonika kalendri kaanele kopeerib ja raamatuga väikese äri teeb, sest Muuseumist näib tal õige vähe aimu olevat: peab teda mingi basaari-sarnaseks, karusselli ja veiderdajatega, kus linnarahvale maainimeste hilpudega löbu sünnitatakse (TAp 75: 6).

Peapõhjus —, miks muuseumile asju välja ei anta on minu arvates see: siit rahvas ei jäksa rahva muuseumi mõttest ega selle tähtsusest arusaada. Niisugune arusaamatus paistis mulle küll peaaegu igast pere ja saunast vastu. Mina käisin 342 peret ja sauna läbi, kuid täielikku arusaamist rahva muuseumi üle leidsin umbes 20 perest. Jüri põllumees on veel nõnda isiklik, et kogumõistest vaevalt jäksab midagi aru saada. Tema jäksab enese mälestusest küll lugupidada, aga kogu rahva mälestus ei maksa temale midagi,

järeldab õigesti A. Kasekamp (TAp 66: nr-ta). Ei olnud kogu maa veel üks tervik, iga mehe arusaam algas oma õuelt ja sealt kasvas ta aegapidi järjest suuremaks — alguses küla, siis kihelkonna ja alles lõpus kogu maa tasandile. Sinna oli veel pikk tee.

*

Ainult tänu suurele eesmärgile kogu maa vanavarast “tühjaks korjata” õnnestus nende esimeste aastate jooksul Eesti Rahva Muuseumil saavutada tulemus, millist maailmas teist pole. Ligi 20 000 eset, mille kogusid erihariduseta inimesed, on andnud suurepärase aluse hilisematele teadusuuringutele. Lisaks on ERMi kogu andnud eestlastele läbi möödunud sajandi sisemist enese-

kindlust ja uhkust oma kultuuri üle, kinnitanud teadmist, et meie kultuur on vana ning väärtuslik.

Nagu artiklist selgus, oli algus raske. Ei olnud lihtne minna ja rääkida, seletada, kerjata ja paluda, et aga ainult ihaldatud vana asja kätte saada. Mõnelgi korrajal sai mõõt täis ja töö jäi pooleli. Põrkasid vastastikku noored sinisilmsed haritlasehakatised ja vanad külanaised. Igalühel oma tarkus ja õigus tagataskus.

Lisaks käegakatsutavale kasule, mis vanavarakogujad kokku tõid, oli suur ka see vaimne kasu, mis kohapeale maha jäi. Muuseumi mõtte inimesteni viimine, lõputu seletamine ja kihutuskõnede pidamine — sel kõigel oli oma mõju.

Kirjaliku jälje tänapäeva on jätnud need korjamise aruanded ja päevikud, mis toovad meieni tõese pildi rahva elust ning arusaamadest peaaegu kõigis Eesti kihelkondades.

Allikad:

ERM A — *Eesti Rahva Muuseumi arhiiv:*

Korjamise toimekonna protokollid = Eesti Rahva Muuseumi korjamise toimekonna protokollid 2. apr. 1911 – 29. II. 16. — ERM A, f 1, n 1, s 19.

Protokollid I = “Eesti Rahva Muuseumi” tegevliikmetekogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I. — ERM A, f 1, n 1, s 8.

Protokollid II = Eesti Rahva Muuseumi Protokoll- raamat II. Juhatuse ja üleüldiste liikmete ja tegevliikmete koosolekute protokollid. 1914 3. II – 3. VI 1918. — ERM A, f 1, n 1, s 9.

TAp — *Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv:*

TAp 4. Gustav Wilbergi “aruanne Eesti Rahva Muuseumi heaks asjade korjamise üle Kolga randades Kuusalu kihelkonnas 1910. a. suvel.” Aruanne dateeritud “18.IX1910”. 10 lk.

TAp 5. Üliõpilaste J. Kompuse ja O. Kuriksi aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910 aastal. 50 lk.

TAp 15. Vanavarakorjaja Voldemar Lindpere reisikirjeldus 1911. a. 5 lk.

TAp 18. M. Josepi ja J. Loskiti aruanne ainelise vanavara korjamise üle Mihkli ja Karuse khk (k/r 8 ja 9 juurde). 1911. a. 3 lk.

- TAp 19. M. Josepi märkused ainelise vanavara korjamisel Mihkli ja Karuse khk 1911. a. suvel. 132 lk.
- TAp 32. H. Visnapuu märkused ja muljed vanavara korjamisel Kambja kihelkonnas. Juunis–juulis 1912. 8 lk.
- TAp 39. E. Michelsoni ainelise vanavara korjamise aruanne (k/r 61 juurde) 1912. a. 9 lk.
- TAp 40. Paul Ruusi aruanne vanavara korjamisel Muhu, Keinaste ja Kese saartelt 1912. a. 8 lk.
- TAp 63 Mari Heibergeri aruanne vanavara korjamise üle Äksi kihelkonnas 1912. a. mais. ERMi k/r 68 juurde. 5 lk.
- TAp 65. Korjaja Georg Grossi päevaraamat (diar 11). 8.06.–25.06. 1913. a. Ambla kihelkond. 30 lk.
- TAp 66. Vanavarakorjaja A. Kasekampi mõned täiendavad märkused vanavara korjamise kohta. Alustatud 21. aprillil 1913. 5 lk.
- TAp 68. H. A. Kotkase vanavarakorjamise aruanne. 1913. a. Hargla khk. 32 lk.
- TAp 69. Gustav Vilbergi reisikirjeldus ja kiri arvetega Harju-Jaani ja Kose kihelkonda. 1913. a. 16 lk.
- TAp 70. Vanavarakorjaja E. Kuusiku päevaraamat Jämaja kihelkonda. 7.06.–24.06.1913. a. 24 lk.
- TAp 74. Korjaja A. Kasekampi seletuskiri korjamisraamatu nr 164 juurde. 1913. a. 13 lk.
- TAp 75. Albert Saabergi päevaraamat vanavara korjamisel 11.05.–2.05 1913. a. Jüri kihelkond. 7 lk.
- TAp 76. Mihail Tangi päevaraamat ERM k/r nr 209 juurde. Kaarma kihelkond. 26 lk.
- TAp 94. Korjajate A. Reiniku ja J. Grünbergi vanavara korjamise aruanne Märjamaa kihelkonnas. 1. juuni – 15. juuli 1913. a. 11 lk.
- TAp 113. Korjajate J. Lauri ja H. Sossi reisikirjeldus. (Dias 4). 1913. a. suvel. Rapla kihelkond. 15 lk.
- TAp 120. Bertha Veske reisikirjeldus. Alustatud 4. mail, lõpetatud 23. mail 1913. a. Rõuge kihelkond. 10 lk.
- TAp 126. Julius Kuperjanovi reisikirjeldus (k/r 208 juurde) 28.05.–24.06.1913. a. Viru-Jaagupi kihelkond. 7 lk.
- TAp 131. Paul Keerdo aruanne ainelise vanavara korjamise üle Anna ja Madise kihelkonnas 1914. a. 14 lk.
- TAp 132. Vanavarakorjaja Paul Keerdo päevaraamat Anna kihelkonnas 1914. a. 35 lk.

- TAp 136. J. Tenteri ja A. Lehe vanavarakorjamise aruanne 1914. a. Juuru kihelkond. 23 lk.
- TAp 139. G. Partsi päevaraamat k/r 305 juurde. 1914. a. Kaarma ja Kärla kihelkond. 38 lk.
- TAp 147. Vanavarakorjajate üliõpilaste Viktor Pässe ja Johan Leppiku aruanne reisist Kihelkonna kihelkonda 1914. a. 8 lk.
- TAp 169. Ed. Depmani vanavara korjamise aruanne Viljandimaal ERM k/r 309 juurde. 1914 ja 1915. a. Viljandi ja Paistu kihelkond. 29 lk.

Kirjandus

- Eesti Rahva Muuseum 1913*. 1914. (Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 8.) Tartu
- K a n g r o - P o o l, Rasmus 1961. *Kristjan Raud: 1865–1943*. Tallinn: Eesti NSV Kunst
- L e i n b o c k, Ferdinand 1934. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. — *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*. Tartu, lk 1–48
- R a u d, Kristjan 1911a. Eesti Rahva Muuseumi lill. — *Postimees*, nr 182, 16. VIII
- R a u d, Kristjan, 1911b. Muuseumi korjamisest. — *Postimees*, nr 120, 3. VI
- S i l d, Hilja 1970. Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine. — *Kristjan Raud. Ants Laikmaa: Kogumik Kristjan Rauda, Paul Rauda ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966*. Tallinn: Kunst, lk 61–76
- Õ u n a p u u, Piret 2003. Tegelaskond, kes kujundas Eesti Rahva Muuseumi. — *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 11–46
- Õ u n a p u u, Piret 2007. Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurokogumised. — *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat L*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 11–42

PIRET ÕUNAPUU (sünd. 1955) on lõpetanud Tartu ülikooli 1979. a ajaloo erialal, doktorant a-st 2004, a-st 1980 Eesti Rahva Muuseumi teadur. *Akadeemias* avaldanud artikli “Eesti Rahva Muuseumi rajamisest” (1999, nr 5, lk 967–974).